

Сливченко Ю.В., адвокат, доктор філософії в галузі права

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ
ПОТЕРПІЛОМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА
ЗАХИСТ ПРАВ «ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ» В УКРАЇНІ**

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним зобов'язанням держави. Реалізація цих та інших конституційних положень у кримінальному процесі пов'язана з необхідністю не тільки вдосконалення діяльності слідчих органів, прокуратури, суду, адвокатури, але й послідовної реалізації процесуальних прав учасників процесу, в тому числі і тих, які постраждали від злочинів. Сьогодні слід звернути увагу на таке невирішене, до цього часу, питання як недостатня реалізація вже закріплених в законах прав потерпілих.

Метою державної політики у боротьбі із злочинністю повинен бути захист прав «жертв злочинів», а судово-правової реформи, відповідно, — реальний захист особи від злочинних посягань. Водночас ні законодавчі, ні виконавчі органи влади не виявляють, всупереч своїм конституційним обов'язкам, інтересу до захисту осіб, що стали жертвами злочинів чи зловживань.

Тому виникає гостра необхідність у таких змінах кримінально-процесуального законодавства, за яких центровим процесуальним учасником була б жертва злочину.

Держава, відповідно до Конституції України (статті 3, 27, 55) взяла на себе обов'язок відновлювати порушені кримінальним правопорушенням права потерпілих, у тому числі і шляхом відшкодування завданої їм шкоди [1]. Дана правова позиція була закріплена під час визначення напрямів реформування системи кримінальної юстиції та передбачала необхідність запровадження процедури відновлення прав потерпілого та відшкодування завданої йому шкоди через компенсаційні процедури [2]. У зв'язку з чим, у ст. 127 Кримінального процесуального кодексу 2012 р. законодавець визначив такі форми відшкодування шкоди потерпілому: добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим; стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні; компенсація потерпілому шкоди державою за рахунок Державного бюджету України [3].

Поява цієї норми в КПК України обумовлена також приведенням національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. Так, ще 8 квітня 2005 р. Україною була підписана (але поки що не ратифікована) Європейська конвенція «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» від 24 листопада 1983 р., де в ст. 2 визначено, що коли відшкодування шкоди, завданої в результаті умисного насильницького злочину, не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе [4]. Окрім цього, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 р. вказано, що жертви злочинів мають право на найшвидшу компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства. А тому, Верховною Радою України було розроблено декілька законопроектів, зокрема: «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» від 11 вересня 2001 р., «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27 жовтня 2010 р. Але на сьогодні, це питання залишається відкритим, так як останній законопроект був відправлений на доопрацювання. Слід звернути увагу на те, що процедура

відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні за рахунок держави передбачена у багатьох країнах світу, зокрема - в США, Німеччині, Великій Британії, Франції, Польщі, Іспанії. Зокрема, у США це питання регламентовано законами «Про захист потерпілих і свідків» 1982 р. та «Про потерпілих від злочинів» 1984 р., згідно з якими судам надано право зобов'язати винного відшкодувати завдану потерпілому шкоду. Проте, у разі неплатоспроможності винних осіб, тривалих строків їх ув'язнення чи в разі не встановлення особи, яка вчинила злочин, застосовується процедура державної компенсації шкоди.

Слід відмітити, що згідно із статистичними даними МВС України у 2017 р. за закінченими кримінальними провадженнями (з обвинувальними актами, клопотаннями про звільнення від кримінальної відповідальності, постановами про закриття провадження на підставі п.5 ч.1 ст.284 КПК України було встановлено збитків на суму 6095118 тис. грн, відшкодовано - 307950 тис. грн, накладено арешт на майно на суму 1099539 тис. грн, у т.ч. вилучено грошей та цінностей (для забезпечення відшкодування збитків) на суму 2579 тис. грн., подано позови на загальну суму 689045 тис. грн.

Отже, питання щодо забезпечення відшкодування потерпілому шкоди в Україні залишається не вирішеним та потребує наукового дослідження, організаційного забезпечення та законодавчого регулювання.

Як свідчить практичний досвід, процедура добровільного відшкодування потерпілому шкоди має ряд проблемних моментів, які не дають змогу реалізувати даний інститут.

Коли злочинці зазначають, що вони не мають грошей, щоб відшкодувати цю шкоду, то Державна виконавча служба встановлює чи є це правдою. Встановлюється, що, дійсно - злочинці не мають жодного майна, автомобілів, нічого, що можна було б використати для відшкодування.

Наприклад, згідно зі статистикою, насильницькі злочини найчастіше вчиняються саме малозабезпеченими особами. А в інших випадках, до того як накладається арешт на майно злочинців, вони встигають переоформити майно на інших осіб, що унеможливило стягнути з них кошти на користь потерпілого та забезпечити відшкодування збитків. Це пов'язано з відсутністю можливості накласти арешт на майно злочинця на

ранніх стадіях кримінального процесу. Звичайно дане питання має іншу сторону, яка стосується процедури зняття арешту, якщо вина особи не буде встановлена під час судового процесу. За умов відсутності вини, арешт необхідно зняти так же швидко та за спрощеною процедурою, без очікування рішення суду. Як пропозиція, суб'єктом даних повноважень може виступити прокуратура.

Якщо засуджений немає майна, то єдиною можливістю отримати від нього компенсацію відповідно до закону буде їхнє бажання працювати у в'язниці. В такому разі частина їхньої зарплати повинна відраховуватися для потерпілих. На практиці відрахування є невеликим - 10, 20 гривень або, у кращому випадку, 100-200 гривень на місяць.

Більш того, навіть ці невеликі суми часто не можуть бути стягнені через брак роботи у в'язницях.

Це означає, що якщо потерпілий не отримає відшкодування шкоди від злочинця, він отримає хоча б її частину від держави.

З метою забезпечення захисту права потерпілих на відшкодування шкоди слід:

1. Внести зміни до ст.14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу повинні бути потерпілі. Як показує практика, особи, які стали потерпілими в кримінальних провадженнях в більшості випадків не здатні захищати себе самостійно. Прокуратура ж не завжди належним чином здатна представляти інтереси потерпілого і тим більше цивільного позивача в кримінальному провадженні. В прокурора немає обов'язку складати процесуальні документи, в тому числі цивільний позов. І особи, які і без того стали потерпілими, фактично залишаються беззахисними. Або ж будучи і так постраждалими, вимушені діставати власні кошти і сплачувати їх адвокату, для належного представництва їх інтересів. Нажаль, психологія потерпілого не здатна прийняти такі факти кричущої несправедливості. Що породжує відчуття безкарності в державі. Особам, які вчинили злочин, передбачено право на захист від держави. А особам, які постраждали - ні. Учасники будь-якого процесу юридично мають мати рівні права та обов'язки і рівній мірі мати державний захист.

2. Внести змін до КПК України. Зазвичай, окрім покарання винних, бажанням потерпілих є відшкодування завданого збитку. Дуже часто таке відшкодування стає неможливим, через те, що вчасно не було накладено арешт на майно винної особи. КПК передбачає арешт майна підозрюваного обвинуваченого. Але, досудове слідство тяжкий та тривалий процес. Особа не одразу стає підозрюваним чи обвинуваченим. А як правило від 1 місяця до багатьох років. Як правило на початку досудового розслідування, особа є затриманим або свідком, з особою проводиться ряд слідчих дій. За цей період будь-яка хоч трохи мисляча особа займається тим, що здійснює відчуження будь-якої власності на інших осіб. А при відсутності майна, відсутності коштів, бажання для відшкодування завданих збитків, навіть при найбільш справедливому вирокі та задоволеному позові, відшкодувати шкоду не представляється можливим.

3. Забезпечити відшкодування шкоди за рахунок держави.

Таке відшкодування здебільшого існує на папері. Коштів в держави для відшкодування немає. Єдине вихід - активна робота засуджених, з можливістю отримання коштів для відшкодування шкоди.

4. Ввести заборону застосування амністії при відсутності відшкодування завданої шкоди.

5. Запровадити механізм психологічної допомоги потерпілим.

Таким чином, регламентація відшкодування шкоди (компенсації) потерпілому у кримінальному провадженні потребує прийняття спеціальних законів, де має бути чітко регламентованими підстави, умови та механізми реалізації даного інституту.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30. - С. 141.

2. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. №311/2008 // Офіційний вісник України. - 2008. - №27. - С. 838.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 24.02.2014 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page5>

4. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 ноября 1983 года [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319